

ARTUR GOSZCZYŃSKI

UNIwersytet Jagielloński
Zakład Historii Polski Nowożytnej
E-MAIL: ARTUR.GOSZCZYNSKI@OP.PL

Nieprzyjaciel narodu naszego. Historia stosunków polsko-moskiewskich w opinii szlachty Rzeczypospolitej w przededniu i w pierwszych latach wojny 1609–1618

STRESZCZENIE

Jednym z czynników kształtujących stosunek do innych narodów są relacje między państwami na przestrzeni dziejów. W dawnej Rzeczypospolitej nie tylko rzutowały one na postawy wobec cudzoziemców, ale miały również pewien wpływ na politykę międzynarodową. W XVII wieku w polsko-litewskim państwie było to szczególnie widoczne w kontekście wojny z Moskwą z lat 1609–1618.

Konflikty, których nie ma było w stosunkach między obydwoma państwami, zapisały się głęboko w pamięci szlachty. Panowie bracia nabrali przekonania o wrodzonej niechęci Moskwićinów wobec Polaków oraz ich zdradzieckim charakterze, co w konsekwencji rzutowało na decyzje dotyczące stosunków z państwem carów. W 1609 roku wobec sojuszu zawartego przez Wasyla Szujskiego ze Szwecją na dworze w Warszawie zaczęto się zastanawiać nad zbrojną interwencją. Jednym z głównych argumentów zwolenników wojny była historia stosunków z Moskwą, która świadczyła o agresywnym nastawieniu tego państwa wobec Rzeczypospolitej.

SŁOWA KLUCZOWE

szlachta, propaganda, dymitriady, wielka smuta, Zygmunt III, wojna polsko-moskiewska 1609–1618

Kwestia wzajemnego postrzegania Polaków i Rosjan jest jednym z częściej poruszanych problemów przez badaczy zajmujących się historią stosunków pomiędzy tymi państwami. Zagadnienie to jest niewątpliwie bardzo istotne, bowiem obraz północno-wschodniego sąsiada wykształcony w świadomości szlachty mógł rzutować między innymi na decyzje dotyczące polityki wobec państwa carów. Problem ten był wielokrotnie poruszany w publikacjach poświęconych stosunkom politycznym między Rzeczpospolitą a państwem moskiewskim oraz stał się tematem wielu osobnych prac dotyczących samej tylko kwestii wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan. Ze względu na stereotypy powstałe w związku z pełnymi konfliktów relacjami między obydwoma państwami temat ten interesował nie tylko historyków, lecz również kulturoznawców, antropologów czy socjologów¹.

¹ J. Maciszewski, *Polska a Moskwa 1603–1618. Opinie i stanowiska szlachty polskiej*, Warszawa 1968; A. Kępiński, *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa–Kraków 1990; W. Leitsch, *Sigismund von Herberstein, sein Buch über den Moskauer Staat und seine Beziehung zu Polen*, „Studia Podlaskie” 1993, t. IV, s. 5–23; P. Г. Скрынников, *Крушение царства. Историческое повествование*, Москва 1995; A. Kijas, *Wizerunek Rosjanina w oczach cudzoziemców (relacje o Rosji XVI–XVII w. i ich znaczenie w badaniach nad stereotypem Rosjanina)*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Kosman, Poznań 1996, s. 43–50; O. В. Белова, „Лях-девятьденник” и „Москаль-людоед” (представления этнических соседей друг о друге), [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, red. В. А. Хорев, Москва 2000, s. 226–230; С. М. Фалкович, *Восприятие русскими польского национального характера и создание национального стереотипа поляка*, [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, op. cit., s. 45–71; L. Bernardini, *Niepojęta „grubianitas”. Moskiewskie konwencje dyplomatyczne i niektóre cechy charakteru Moskwiczinów w oczach polskich uczestników „Dymitriady”*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk, J. Faryno, Warszawa 2000, s. 95–112; С. М. Фалкович, *Основные черты польского национального характера в представлениях русских (эволюция стереотипа)*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan...*, op. cit., s. 115–140; В. В. Мочалова, *Polska i Polacy oczyma Rosjan w wieku XVII*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan...*, op. cit., s. 67–81; K. Błachowska, *Narodziny imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001; W. Leitsch, *Polnische Propagandatexte über die Smuta*, [w:] *Russische und Ukrainische Geschichte vom 16.–18. Jahrhundert*, Hrsg. R. O. Crumme, H. Sundhausen, R. Vulpius, Wiesbaden 2001, s. 271–286; В. В. Мочалова, *Представления о России и их верификация в Польше, XVI–XVII вв.*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, red. В. А. Хорев, Москва 2002, s. 44–64; Б. Н. Флоря, *К изучению образа поляка в памятниках Смутного времени*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы...*, op. cit., s. 27–33; А. Липатов, *Польскость в русскости: разнонаправленный параллелизм восприятия культуры западного соседа (Государство и гражданское общество)*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы...*, op. cit., s. 134–155; H. Łaszkievicz, *Pojęcie honoru w Carstwie Moskiewskim i w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Łódź 2003, s. 89–97; Э. А. Межва, *Россия и российские дела в польской историографии второй половины XVI – первой половины XVII в.*, [w:] *Поляки в России: XVII – XX – Материалы Международной научной конференции Краснодар, 10–11 июля 2002 г.*,

Polscy historycy poruszający kwestię stosunku szlachty do Moskwcinów i ich państwa w XVI i XVII wieku skupiali się przede wszystkim na analizie źródeł odzwierciedlających opinię panów braci na temat zachowań północno-wschodnich sąsiadów. W związku z tym jednym z głównych problemów podejmowanych w ich pracach były przywary, jakie zarzucano poddanym cara. Analiza tej kwestii jest niezwykle ciekawa, bowiem przyczynia się do pogłębienia wiedzy na temat mechanizmów postawiania stereotypów w społeczeństwie oraz daje niemal pełny obraz Moskwcinów w świadomości szlachty. Z uwagi na znaczenie okresu wielkiej smuty również rosyjscy historycy pochylili się nad podobnym problemem, z tą jednak różnicą, że skupili się przede wszystkim na poglądach poddanych cara na temat Polaków.

Badacze w mniejszym stopniu poruszyli zagadnienie postrzegania historii stosunków polsko-moskiewskich przez panów braci, traktując je niekiedy tylko jako jeden z czynników mających wpływ na kształtowanie się opinii społecznej.

ред. А. И. Селицкий, Краснодар 2003, s. 7–17; J. Rzońca, *Polacy i Rosjanie – wzajemne opinie w pracach historycznych i publicystycznych*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Swoi i obcy*, cz. 1, red. M. Kosman, Poznań 2004, s. 137–158; P. Г. Скрынников, *1612 год*, Москва 2004; A. Strojny, *Tatarzy i „Moskwici” – Wschód w opinii szlacheckiej Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII w.*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Swoi i obcy*, op. cit., s. 103–108; M. Bauer, *Obraz państwa moskiewskiego i jego mieszkańców w pamiętniku Samuela Maskiewicza*, Napis, seria XII, 2006, s. 171–182; R. Boroch, *Wzajemny wizerunek sąsiadów. Metodologiczna propozycja badań kulturoznawczych – Rosjanie w oczach Polaków*, „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. XI, s. 179–188; P. Kasztelan, *Rola szlachty wielkopolskiej w Rzeczypospolitej i jej stosunek do Państwa Moskiewskiego za panowania Zygmunta III*, „Grabonoskie Zapiski Regionalne” 2006, t. 12, s. 19–27; A. de Lazari, *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Warszawa 2006, s. 5–27; С. Савченко, *Московія очима України-Русі XVI–XVII ст.*, Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 15, 2006–2007, s. 282–297; T. Hodana, *Міędzy królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej (na podstawie piśmiennictwa końca XVI – połowy XVII stulecia)*, Kraków 2008; M. Gajda, *Przyczynek do genezy relacji polsko-rosyjskich w I poł. XVII w.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2010, t. XI, s. 129–146; А. Липатов, *Польша глазами русских*, [w:] *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, ред. С. Гжибовский, В. А. Хорев, М. Волос, Москва 2011, s. 275–289; В. В. Гипич, *Московское Государство первой половины XVII в. и „Смутное время” в сочинениях польских мещан*, [w:] *Смутное время в России: Конфликт и диалог культур. Материалы научной конференции, Санкт-Петербург, 12–14 октября 2012 года*, ред. А. И. Филюшкин, Санкт-Петербург 2012, s. 55–59; P. Gawron, *Państwo moskiewskie w świetle pamiętników polsko-litewskich z okresu Smuty (1603–1618)*, [w:] *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013, s. 69–92; Т. Т. Кручковский, *История России первого периода и польско-российские отношения этого периода в интерпретации В.О. Ключевского*, Веснік Палесакага дзяржаўнага універсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук, нр 1, 2014, s. 27–35. J. Besala, *Krwawiące sąsiedztwo. Polacy, Moskale i Kozacy. Płonący wschód Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Warszawa 2015.

Tymczasem kwestia ta miała ogromny wpływ na kreowanie wizerunku państwa moskiewskiego i jego mieszkańców w świadomości polskiej i litewskiej szlachty. Co więcej, do poświęcenia większej uwagi temu problemowi skłania fakt, że historię kontaktów z Moskwą wykorzystywano politycznie, argumentując nią konieczność wojny z państwem carów w 1609 roku oraz jej kontynuację po sukcesach odniesionych w trakcie pierwszych dwóch lat konfliktu. Przykłady tego rodzaju odwołań odnaleźć można w diariuszach sejmowych, korespondencji, dyskursach politycznych oraz różnego rodzaju pismach okolicznościowych z tego okresu.

Na początku XVII wieku szlachta miała sprecyzowane poglądy na temat Moskwinów, którym przypisywano niezwykle szeroki wachlarz cech negatywnych². Zarzucano im przede wszystkim grubiaństwo, kojarzone z brakiem przestrzegania elementarnych zasad kultury dworskiej, które – według szlachty – wynikało z głupoty, zarozumiałości i ogromnej pychy narodowej³. Ponadto, wytykano im również upór, kłamliwość, hardość, prostactwo, brak wykształcenia, podstępność czy też okrucieństwo⁴. Ów katalog przywar zakończyć można, wcale nie wyssanymi z palca, zarzutami dotyczącymi dewiacji oraz patologicznych zachowań seksualnych⁵. Samo państwo moskiewskie było z kolei traktowane jako przykład barbarii rządzącej się znieprawdą przez szlachtę *absolutum dominium*. Poddanym króla polskiego kojarzyło się ono z tyranią, która przez stulecia skutecznie niewoliła naród moskiewski. Panów braci raziło wprowadzone przez Iwana IV samodzierżawie, którego konsekwencją była możliwość karania bojarów na równi z chłopami⁶. Szlachtę ponadto bulwersowało podejście poddanych cara do jego osoby oraz posiadanej przez niego niemal nieograniczonej władzy, na którą godzono się bez najmniejszego sprzeciwu⁷. Przyczyny owego wiernopoddańczego stosunku panowie bracia upatrywali w historii tego

² Według Andrzeja Kępińskiego obraz ten utworzył się już w XVI wieku. Zob. A. Kępiński, op. cit., s. 32.

³ L. Bernardini, op. cit., s. 95, 99.

⁴ A. Kijas, op. cit., s. 44–47.

⁵ S. Niemojewski, *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żałosnych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*, Warszawa 2006, s. 116–117.

⁶ P. Gawron, op. cit., s. 92.

⁷ „U nas – powiada – najbogatszy bojarzyn najchudszeemu nic uczynić nie może, bo za pierwszą skargą car mię od niego oprostą; a jeśli sam car jakie mi bezprawie uczyni, to jemu wolno jako Bohu, bo on i karaje i żałuje; Nie tak mi jest żal jak od swego brata cierpieć, kiedy mnie car skarże, który jest wszystkiego świata panem. Bo oni tak rozumieją, że monarchy większego pod słońcem nie ma nad ich cara i żaden mu wydołać nigdy nie może, i przetoż go nazywają «Sonco, Prawiedność, Swiętło Ruskoje»” (*Dyjarisusz Samuela Maskiewicza. Początek swój bierze od roku 1594 w lata po sobie idące*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie w latach 1610–1612*, Kryspinów 1995, s. 182.

państwa⁸. Uważano, że zarówno uzależnienie książąt moskiewskich od chanów Złotej Ordy w średniowieczu, jak również twarde rządy kolejnych Rurykowiczów w XVI stuleciu doprowadziły do stworzenia despotycznego modelu władzy, który z racji zakorzenienia w świadomości społeczeństwa był przez nie w pełni akceptowany⁹. Z uwagi na potencjał militarny, jakim dysponowało państwo carów, oraz sukcesy Iwana IV Groźnego w walkach z chanatami tatarskimi odczuwano jednak do niego pewien respekt¹⁰.

Zdanie na temat państwa moskiewskiego wyrabiano sobie nie tylko stykając się z jego mieszkańcami, ale także studiując kroniki i inne źródła historyczne¹¹.

⁸ „Na traktaty nie radzę, bo tam w tem narodzie nulla fides, nulla confidentia. Urodził się w niewolej, wychowan in servitute dlategoż też takiego pana potrzebują, który by im krwią panował, a zacne potomstwo WKMci, Boże uchowaj” (Diariusz sejmu 1611 r., Biblioteka Jagiellońska akc. 5/52, k. 42). „Atoli tak wiele mógł Moskwiczin, że go wziął [Nowogród Wielki] i do tych czasów trzyma, którego przodkowie w takiej niewolej byli u Tatar zawojskich, że gdy tatarski poseł do Moskwy jechał, tedy przeciwko niemu wielki kniaź moskiewski bez czapki pieszo szedł, a mleka od klacz na drogę mu wynosił, którego gdy kropła jaka pijąc ukapnęła posłowi na grzywę koniowi, tedy musiał to zlizać” (P. Palczowski, *Koleśda moskiewska*, oprac. G. Franczak, Warszawa 2010, s. 75–76).

⁹ „W rozmowach z nimi nasi zalecali im wolność, aby się z nami spoiwszy, tejeż nabyli, a oni po prostu: «wasza wolność wam dobra, a nasza niewola nam»” (*Dyjariusz Samuela Moskiewicza...*, op. cit., s. 182); „Поэтому и сам государь, когда к нему обращаются с просьбами о каком-нибудь пленном или по другому важному делу, обычно отвечает: «Бог даст, освободится». Равным образом, если кто-нибудь спрашивает о каком-либо неверном и сомнительном деле, то обыкновенно получает ответ: «Про то ведает Бог да великий государь». Трудно понять, то ли народ по своей грубости нуждается в государе-тиране, то ли от тирании государя сам народ становится таким грубым, бесчувственным и жестоким” (С. Герберштейн, *Записки о Московии*, Москва 1988, s. 74).

¹⁰ „Zaczyna ona monarchia moskiewska pogranicznym i postronnym imieniem samym prawie straszna pod nogi JKMci PNM podpaść musiała...” (Związek konfederacji stołecznej, Biblioteka Czartoryskich 107, s. 19). Biskup płocki Marcin Szyszkowski w wotum wygłoszonym podczas sejmu 1616 roku, poruszając problem obrony Rzeczypospolitej przed zagrożeniem tatarskim, odwoływał się do podboju chanatów kazańskiego i astrachańskiego przez Iwana IV. „Trzeci sposób uspokojenia naszego i bezpieczeństwa od Tatar per bellum illatinam, tak jako uczynił Iwan Wasiłowicz car moskiewski, gdy astrachańską i kazańską ordę pod moc swoją podbił in fertere ad retinendos in obedientia Tartaros in locis oportunitis uczynił był ci by wprawdzie z kosztem niemałym i trudnością, bo by się za nim Turek ujął ale pożyteczny i bardzo potrzebny i wieczny za tym pokój...” (Wotum biskupa płockiego Marcina Szyszkowskiego 28 kwietnia 1616 r., Biblioteka Czartoryskich 370, s. 1062).

¹¹ „Od dawnych wieków Ojczyzna nasza i Królowie Panowie nasi nie tylko doznawali nieprzyjaźni od gospodarów moskiewskich, że nie tylko vi ale i chytrściami pod czas poprzysiężonym przymierzu używać i szkodzić Panów Królów naszych nie zaniechawali, pełno tego w kronikach, ale żywe pismo księstwo siewierskie i smoleńskie, część Rptej naszej...” (Przemowa do rycerstwa smoleńskiego, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku 339, k. 70v).

Jak twierdzi Andrzej Kępiński, dziełem, które w dużym stopniu miało wpływ na poglądy szlachty na temat północno-wschodnich sąsiadów, były *Roczniki* Jana Długosza. Według badacza wywodzi się z nich wiele motywów negatywnego obrazu Rusinów, co w pewien sposób przekładało się również na postrzeganie Moskwinów¹². Wiedzę na ten temat czerpano również z późniejszych kronik Marcina Miechowity, Marcina Kromera, Marcina Bielskiego, Bernarda Wapowskiego, Macieja Strykowskiego, Josta Ludwika Decjusza, Aleksandra Gwagnina czy Zygmunta Herbersteina. Posiłkując się zawartymi w nich informacjami, zaczęto traktować Moskwę jako wroga przyrodzonego Rzeczypospolitej, państwo, z którym nigdy nie będzie ona w stanie utrzymywać przyjacielskich stosunków, bowiem „wrodzona złość narodu moskiewskiego przeciwna Polsce zawsze była”¹³. W upowszechnieniu takiego obrazu relacji z państwem carów dużą rolę odegrało interpretowanie przez szlachtę poszczególnych faktów historycznych. Wojny z Moskwą sprzed 1569 roku, w które zaangażowani byli głównie Litwini, traktowano jako część historii Rzeczypospolitej niezależnie od tego, że Wielkie Księstwo Litewskie było wówczas oddzielnym organizmem państwowym. Ponadto panowie bracia, stykając się w źródłach z informacjami na temat konfliktów Królestwa Polskiego z książętami ruskimi, automatycznie kojarzyli średnio-wiecznych Rusinów z Moskwinami¹⁴. Wielokrotnie wypowiedziano się na temat

¹² A. Kępiński, op. cit., s. 35.

¹³ Wotum kanclerza wielkiego litewskiego na sejmie 1613 r., Biblioteka Czartoryskich 360, s. 25. „Do tego weselim się, iż stare i jakoby wrodzone nieprzyjaciele Korony tej P. Bóg poniżył, z którymi nigdy zupełnego pokoju nie było, a ustawiczne wojenne trudności z nimi zachodziły...” (*Na moskiewskie zwycięstwo kazanie i dzięki Panu Bogu. Czynione w Wilnie 25 Julii, w dzień S. Jakuba, 1611 na przyjazd szczęśliwy Króla I.M. Przez X. Piotra Skargę Societatis Jesu, Kraków 1611, s. 2*).

¹⁴ Jedną z przyczyn identyfikowania Rusi z Moskwą mogła być kwestia sprawowania rządów na tym obszarze przez przedstawicieli dynastii Rurykowiczów, którzy zresztą tytułowali się władcami Wszechrusi. М. Агоштон, *Титул московского государя и информация о нем Сигизмунда Герберштейна*, Вестник Волгоградского Государственного Университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения, № 12, 2007, s. 127–137. Niewykluczone, że wpływ na to miały również podobieństwa językowe oraz kulturowe państw znajdujących się w orbicie wpływów ruskich. Faktycznie zdawano sobie sprawę z różnic między poszczególnymi częściami Rusi oraz jej podziałów i historii, zważywszy jednak na mowę, obyczaje oraz religię, Rusinów i ich pochodzenie kojarzono z Wielkim Księstwem Moskiewskim. Te elementy kultury uważano za wyróżniające Moskwinów spośród innych Słowian, a co za tym idzie mogły być one traktowane jako nośnik cech negatywnych przypisywanych tamtejszemu społeczeństwu, wraz z przyjęciem których nabywano by przywar charakterystycznych dla poddanych carów: „ci Rusacy, których Moskwą zowiemy, z dawna w tych krainach północnych i wschodnich, gdzie i dziś zasiadwszy, dalej się niepowłoczyli. Dla czego też języka i obyczajów starożytnych nie mogli zmienić, jako się to inszym narodom, którzy z tychże krain moskiewskich wyszli, trafić musiało, bo się po rozmaitych stronach świata wojną bawili” (*Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 1, Warszawa 1846, s. 107).

wydarzeń historycznych, osadzając je w kontekście rywalizacji z państwem carów. Odwoływano się przy tym do znanych z kronik faktów z dziejów monarchii wczesnopiastowskiej, między innymi wypraw kijowskich Bolesława Chrobrego oraz polityki ruskiej Bolesława Krzywoustego¹⁵. W ten sposób pozornie wydłużono metrykę stosunków polsko-moskiewskich oraz wzajemnych sporów, których zarzewie tylko pośrednio, bowiem za sprawą udzielania sojuszniczego wsparcia Litwie, należy upatrywać dopiero w początkach XV stulecia¹⁶. Zabieg ten dawał możliwość stwarzania pozorów na temat wielopokoleniowej wrogości Moskwinów wobec Polaków, to zaś stanowiło ważny argument w dyskusjach dotyczących stosunków z tym państwem.

Szlachta chętnie odwoływała się w propagandzie do historii, w której – nie bez delikatnych manipulacji – szukano poparcia dla swych poglądów¹⁷. Nie inaczej czyniono na początku XVII wieku, kiedy otworzyły się możliwości zdominowania Moskwy. Odnosząc się do minionych dziejów, starano się wówczas podkreślić prawa Rzeczypospolitej do ziem ruskich oraz ukazać krzywdy, jakich polsko-litewskie państwo doznało od północno-wschodniego sąsiada. Podkanclerzy koronny Feliks Kryski podczas sejmiku 1611 roku, odnosząc się do rozpatrywanych wówczas spraw moskiewskich, przypomniał pokrótce kilka faktów z historii kontaktów z państwem carów. W swojej mowie obok działań Zygmunta III oraz sukcesów Stefana Batorego odniósł się też do stosunków Królestwa Polskiego z Rusią Halicką w średniowieczu, co poniekąd świadczy o tym, że już wówczas funkcjonował mit wroga przyrodzonego, na którego potwierdzenie doszukiwano się argumentów. Kryski, dziękując królowi za odzyskanie utraconej w 1514 roku Siewierszczyzny, odwołał się do wywodzącego się z Piastów mazowieckiego księcia halicko-wołyńskiego Bolesława Jerzego II Trojdenowica, który

¹⁵ *Informatio de rebus Moscoviticis*, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Polen I, Karton 53 (Polonica 1613), k. 54–54v. Druk w: W. Leitsch, *Polnische Propagandatexte über die Smuta...*, op. cit., s. 281–286.

¹⁶ Geneza rozpoczętej w XV wieku litewsko-moskiewskiej rywalizacji miała związek z dążeniem wielkich książąt moskiewskich do skupienia pod swoim berłem jak największej ilości ziem ruskich. Zob. H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1, Warszawa 1933, s. 337–340; M. Gajda, op. cit., s. 131. W latach 1406–1408 wielki książę litewski Witold Kiejstutowicz urządził trzy wyprawy przeciwko Moskwie, w wyniku których zawarto korzystny dla Litwy pokój nad Ugrą. W ostatniej z nich siły wielkiego księcia były wspomagane przez pięć tysięcy polskich kopijników pod dowództwem Zbigniewa z Brzezia. Zob. S. M. Kuczyński, *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936, s. 219–224.

¹⁷ Przykładem takiego podejścia jest chociażby tworzenie mitu dobrego władcy w propagandzie rokoszu sandomierskiego. Dowodem na manipulowanie historią jest zaś ocena Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego, którzy w zależności od okoliczności byli przedstawiani przez szlacheckich demagogów jako źli lub dobrzy monarchowie. Zob. E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 46.

[...] iż się zwał monarchą totius russiae pod jego władzą było to księstwo, toties mu naród ten excudiebant fidem rebellabant, iż do tego przyszło, że się zwali Reges Haliciae nasłabieniem nervorum jego i nacieraniem tatarskim aże potym a tempore casiarum colebant fidem i auxilia Koronie praestabant”¹⁸.

Ponadto, nawiązując do księcia mazowieckiego, podkreślano trafność prowadzonej przez niego polityki wobec Rusi oraz proponowano kierować się jego przykładem wobec Moskwy¹⁹. Zwolennikiem tego był między innymi biskup kijowski Krzysztof Kazimierski, który w wotum wygłoszonym podczas sejmu 1611 roku przedstawił swój pogląd na kwestię dalszego postępowania wobec państwa carów. Według niego „dobrze deducere colonias, jako czynił książę mazowiecki”²⁰. Odwołania do Bolesława Trojdenowica miały jeszcze jeden cel, którym było ukazanie zdradzieckiego charakteru północno-wschodnich sąsiadów. Władca ten został bowiem w 1340 roku otruty przez swoich ruskich poddanych²¹. Zważywszy na świeżą pamięć o wymordowaniu Polaków przybyłych do Moskwy z Dymitrem Samozwańcem w 1606 roku oraz zabójstwo samego cara, skojarzenia potwierdzające obraz Moskwiczinów jako skłonnych do wypowiedania posłuszeństwa swym monarchom oraz królobójstwa nasuwały się same.

Nie był to jedyny przykład postrzegania historii stosunków polsko-moskiewskich przez pryzmat kontaktów z Rusią Halicką. Z wotum Kryskiego wyraźnie wynika, że jako sukces w rywalizacji z Moskwą traktowano podporządkowanie tego obszaru przez Królestwo Polskie w wyniku wyprawy królowej Jadwigi w 1387 roku²². Wydarzenie to podobnie postrzegał biskup kijowski, który również przypomniał o tym w swej mowie²³.

Według wizji historii nakreślonej przez Feliksa Kryskiego w jego sejmowym wystąpieniu, wraz z panowaniem Władysława Jagiełły zakończył się okres przewagi Królestwa Polskiego nad Moskwą. Podkanclerzy koronny uważał bowiem,

¹⁸ Wotum kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r., Biblioteka Czartoryskich 106, s. 247. Informacje na temat Bolesława II Trojdenowica zaczerpnął Kryski z kroniki Jana Długosza. Zob. *Jana Długosza kanonika krakowskiego dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. 3, tłum. K. Mecherzyński, Kraków 1868, s. 183.

¹⁹ Bolesław II Trojdenowic po objęciu władzy na Rusi Halickiej zmienił wyznanie na prawosławie, niedługo później wrócił jednak do Kościoła katolickiego. W trakcie swych rządów popierał katolicką propagandę na Rusi, chętnie otaczał się cudzoziemcami, ściągając do kraju Polaków, Czechów czy Niemców. Rzekomo miał również surowo obchodzić się ze swoimi poddanymi, porywając i gwałcąc ich żony i siostry oraz narzucając wysokie dani. Zob. A. Czołowski, *Lwów za ruskich czasów*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, R. V, s. 808.

²⁰ Diariusz sejmu 1611 r., Biblioteka Jagiellońska 102, k. 224v.

²¹ *Jana Długosza kanonika krakowskiego dziejów polskich ksiąg dwanaście*, op. cit., s. 183.

²² „Za króla Jagiełła zaś znowu imperium moschoviticum invalebat...” (Wotum kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r., op. cit., s. 247).

²³ „Buntowali się Ruś przeciw katolikom, aż Jagiełło wojsko posłał...” (Diariusz sejmu 1611 r., op. cit., k. 224v).

że następca tego władcy, zaprzestając działań przeciwko Moskwie-Rusi, dał czas sąsiadom na uporanie się z problemami wewnętrznymi, czym przyczynił się do wzmocnienia ich państwa oraz wzrostu jego pozycji. Zarzucenie aktywnej polityki wschodniej przez Kazimierza Jagiellończyka było wymuszone sytuacją polityczną Królestwa Polskiego w drugiej połowie XV wieku oraz jego osłabieniem wynikającym z długotrwałej wojny z Zakonem Krzyżackim. Moskwa zaś w tym okresie zrzuciła jarzmo tatarskie oraz aktywnie działała na polu jednoczenia wokół siebie ziem ruskich²⁴. Pod koniec XV stulecia państwo Rurykowiczów osiągnęło poziom, który pozwalał na zgłaszanie pretensji terytorialnych wobec Litwy, wypowiedzenie wojny państwu Jagiellonów oraz stałe zagrożenie jego granicom w XVI wieku²⁵. Jednym z przejawów rosnącej potęgi Rurykowiczów był najazd na pograniczną Wiaźmę w 1445 roku oraz sukcesy w zapoczątkowanych przez to wydarzenie walkach z Litwinami na przestrzeni następujących trzech lat²⁶. Kolejnym tego dowodem było opanowanie przez Iwana III w 1471 roku księstwa nowogrodzkiego, które według wstępnych układów zawartych w tym samym roku z Kazimierzem Jagiellończykiem miało przyjąć wyznaczonego przezeń namiestnika, de facto podporządkowując się Litwie²⁷. Niespełna półtora wieku później szlachta postrzegąca ten fakt jako przejaw niegodziwości moskiewskiego władcy, który korzystając z zaangażowania polsko-litewskiego monarchy w wewnętrzne sprawy Węgier, podstępnie zajął podległe mu księstwo oraz przywłaszczył sobie prawa do niego²⁸.

Aleksander Jagiellończyk miał świadomość niebezpieczeństwa, jakie groziło Litwie ze strony prowadzącej agresywną politykę Moskwy. Monarcha usiłował temu zapobiec, zawierając w 1495 roku małżeństwo z córką Iwana III Srogiego, Heleną. Konsekwencją tego mariażu był traktat, w którym uznano Ruś Litewską

²⁴ W. Leitsch, *Polnische Propagandatexte über die Smuta*, op. cit., s. 282.

²⁵ Ibidem. „Aż Władysław syn Jagiełłów dawszy do tego czas *auctus pretus, excusit* to tam państwo. Nastąpiły zaś czasy trudne, zabawa Kazimierzowa i Prusy, więc Aleksandrowe niedługie imperium, a potym dalszych przodków WKMci trudności wielkie...” (Wotum kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r., op. cit., s. 247). Zob. M. Plewczyński, *Koalicje antymoskiewskie Jagiellonów w XVI w.*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2005, t. 2, s. 83–87.

²⁶ H. Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, Poznań 1999, s. 235–236.

²⁷ Ibidem, s. 238–239.

²⁸ „Ad annum demum 1471 Casimiro Jagellonide rerum in Polonia potiente et bellis prutenicis hungaricis[ue] occupato, Joannes Moschoviae dux excusso Tartarico iugo, occupato inprimis et omnibus thesauris spoliato Magno Novogrodo partisq[ue] ingentibus opibus Vladimiriens[is], Tverens[is] Mosaiscens[is], Sudalien[is], Pscovien[is], Rozenens[is] ac partem magnam Severiens[is] ducatus, partim dolo, partim vi, nonnulla etia[m] falso successionis nomine occupavit et patrimonio[m] quondam regni Poloniae, Magniq[ue] Ducatus Lithuaniae maiorum sanguine partum ad se transtulit...” (Informatio de rebus Moscoviticis, op. cit., k. 54v–55).

za ojcowiznę Jagiellona²⁹. Rurykowicz nie zamierzał jednak przestrzegać pokoju i jedynie czekał na odpowiedni moment, aby upomnieć się zbrojnie o wspomniane ziemie. W 1500 roku teść Aleksandra Jagiellończyka, korzystając z poparcia udzielonego mu przez kilku pogranicznych kniaziów, zaatakował Litwę w celu opanowania ziem siewiersko-czernihowskich³⁰. Według kronikarzy głównym pretekstem do rozpoczęcia wojny przez moskiewskiego władcę było zaniechanie budowy cerkwi na zamku wileńskim przez Aleksandra Jagiellończyka, który zobowiązał się do tego, biorąc ślub z Heleną Iwanowną³¹.

Podczas sejmu 1609 roku do tych wydarzeń odwoływał się kanclerz wielki litewski Lew Sapieha. Posiłkując się znanymi mu informacjami na ten temat, doszedł do wniosku, że Iwan III oddał Jagiellończykowi swą córkę za żonę wyłącznie dlatego, aby stworzyć pozory przyjaznych stosunków z królem, który przekonany o jego życzliwości będzie mógł swobodnie przenieść się wraz z dworem z Wilna do Krakowa. Krótko po wyjeździe zięcia ujawnił jednak swoje prawdziwe zamiary, zajmując między innymi księstwo siewierskie, smoleńskie, powiat bielski oraz liczne zamki i miasta³². Wykorzystanie tego przykładu przez Sapiechę miało na celu zwrócenie uwagi na skłonność władców Moskwy do różnego rodzaju forteli oraz nieprzywiązywanie wagi do zawartych wcześniej układów.

Kolejnym wydarzeniem z historii stosunków polsko-moskiewskich, do którego odnoszono się w pierwszych latach XVII wieku, było zwycięstwo wojsk litewskich nad siłami Iwana III w bitwie pod Orszą w 1514 roku. Informacje na ten temat, podobnie jak w przypadku genezy wojny z 1500 roku, czerpano głównie z szesnastowiecznych kronik, które w szczegółowy sposób opisywały pogrom wojsk moskiewskich przez siły hetmana wielkiego litewskiego Konstantego Ostrogskiego³³. W pierwszych latach wojny 1609–1618 z rzadka jednak nawiązywano do

²⁹ J. Byliński, *Między demokracją szlachecką a despotyzmem carskim. Z dziejów polityki moskiewskiej Zygmunta III*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Przeszość i teraźniejszość*, op. cit., s. 53.

³⁰ F. Papée, *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949, s. 31–34; M. Nagielski, *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim o dominację w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI–XVII w.*, „Sensus Historiae” 2013, Vol. XI, s. 88.

³¹ Informacja na ten temat znajduje się między innymi w kronikach Gwagnina, Strykowskiego i Wapowskiego. Zob. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 2, Warszawa 1846, s. 308; *Z kroniki Sarmacyi europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony, (hrabia pałacu laterańskiego, rycerza pasowanego i rotmistrza J.K.M). Opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, ziemie ruskiej, ziemie pruskiej, ziemie intflantskiej, ziemie żmudzkiej*, Kraków 1860, s. 117; *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochowiec kantora katedr. krakowskiego. Część ostatnia, czasy podługoszwowskie obejmująca (1480–1535)*, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874, s. 306.

³² *Diariusz sejmu 1609 r.*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 6603, s. 707.

³³ A. Semianchuk, *Bitwa pod Orszą w polskich utworach narracyjnych*, *Senoji Lietuvos Literatura*, kn. 31, 2011, s. 159–180.

sukcesów militarnych, częściej stawiając Rzeczpospolitą w roli strony poszkodowanej. Niewykluczone, że pomijanie niektórych faktów miało na celu wzbudzenie poczucia krzywdy w świadomości szlachty, co wpływało na animusze panów braci, przykładających ogromną wagę do spraw honoru. Przypominanie wielkich zwycięstw oddziaływało pozytywnie, między innymi rozbudzając narodową dumę, jednakże wyrobienie przekonania o niezwyciężoności Rzeczypospolitej w starciach z Moskwą mogło też pociągnąć za sobą skutki negatywne³⁴. Szlachta, pewna wyższości polskiego oręża, mogła bowiem odmawiać uchwalania wysokich podatków, sugerując się dominacją militarną nad północno-wschodnim sąsiadem.

Odwołania do bitwy pod Orszą czyniono przede wszystkim na fali wiktorii kłuszyńskiej, której doniosłość starano się jak najbardziej podkreślić. W odniesieniach tych główną rolę odgrywał sukces Żółkiewskiego. Przypominano co prawda rozmiary zwycięstwa pod Orszą, czyniono to jednak raczej w celu uświadomienia skali tryumfu pod Kłuszynem, gdzie dysproporcja sił była jeszcze większa niż w 1514 roku. Dodatkowo porównując obydwie bitwy podkreślano fakt pojmania Wasyla Szujskiego, co czyniło sukces z 1610 roku bezprecedensowym³⁵.

Trzymając się retoryki opartej na przedstawianiu Rzeczypospolitej jako strony poszkodowanej w konfliktach z Moskwą, niewiele miejsca poświęcano sukcesom Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego w wyprawach przeciwko

³⁴ Obraz Rzeczypospolitej jako niepokonanej w potyczkach z Moskwą kreślił między innymi Paweł Palczowski. „Czego się boimy? Aż nam to pierwsza z Moskwą się potykać i wielkość ich niezliczoną małą liczbą na głowę porażać? Rzecz kto, iż nie mamy się czym przechwalać, ponieważ nam Moskwa wiele zamków i miast wzięli, które jeszcze do tych czasów przy nich zostają. Tak jest, iż nam wiele zamków i miast pobrali, ale trzeba wiedzieć jako. Nie męstwem abo dzielnością jaką, ale zdradą i chytrą pod przymierzem. Lecz gdy kiedy z nami wręcz poszli, nigdy nie wskórali, i owszem, zawždy przegrawali. Czego świadkami są wszystkie bitwy, któreśmy kiedykolwiek z nimi mieli. Jasne i dosyć znaczne za łaską Bożą zacnych przodków naszych przykłady i teraz w potomkach ich” (P. Palczowski, op. cit., s. 88).

³⁵ „Oddał sprawny i mężny Konstanty z Ostroga z czułym Świerczowskim oną bitwę w Orszy, że wyższych nie wspomnę. Dziadowy JKMci tryumf z ośmdziesiąt tysięcy z Moskwy oddał, położywszy trzydzieści tysięcy i dwa przy wodzach i bojarach dumnych więcej niż trzy tysiące więźniów wzięwszy, ale hospodara moskiewskiego tu stawić gubernatora ziemię wszystkij przyprowadzić głowę i rząd państwa tego panu swemu i Ojczyźnie oddawać to dopiero dziw i nowina, to dopiero doskonali rozum hetmański, męstwo rycerstwa, szczęście JKMci...” (Mowa kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r. do Stanisława Żółkiewskiego po zdobyciu zamku smoleńskiego, Biblioteka Czartoryskich 106, s. 88–89). „Oto zysk dwuletniej prace, oto korzyść cierpliwości J.K.M.: monarcha moskiewski przedtym wojskom przodków naszych straszny, nie tylko z stolice zszadzony ale i w rękę polskiego opuścił o raz państwo, urząd i chytre swoje z nieprzyjacioły koronnymi praktyki...” (Legacja dana ks. Wojciechowi Milińskiemu, opatowi trzemeszeńskiemu, posłowi królewskiemu na sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 23 sierpnia 1611 r., z Warszawy 12 czerwca 1611 r., [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, Poznań 1962, s. 399).

Iwanowi IV Groźnemu. Wspominano o nich jedynie lakonicznie oraz pomniejszono ich znaczenie. Zwycięstwa ostatniego Jagiellona nad carem oceniano jako osiągnięte z ogromnym trudem oraz nieprzekładające się na wymierne korzyści polityczne i terytorialne³⁶. Podobnie rzecz się miała z sukcesami Stefana Batorego. Przyznawano co prawda, że król odzyskał ziemie utracone przez poprzednich władców, podkreślano jednak, że mimo przewag z lat 1579–1582 lwia ich część nadal pozostawała w posiadaniu Moskwy³⁷. Działania tego monarchy i jego zwycięski wizerunek często wykorzystywano w propagandzie. Przypominano, że po rozejmie w Jamie Zapolskim konsekwentnie chciał on dochodzić praw Rzeczypospolitej do części terytoriów pozostających pod władzą Rurykowiczów, na przeszkodzie stanęły mu jednak różnego rodzaju przeszkody, a następnie śmierć³⁸. W związku z tym podjęcie działań wojennych przeciwko Moskwie w 1609 roku byłoby niczym innym, jak powrotem do wcześniejszej polityki i realizacji zarzuconych wówczas planów. Nawiązując do sukcesów Batorego, zwracano również uwagę na koszt, z jakim zostały odniesione. Podkreślano poświęcenie szlachty, która przelała wiele krwi w walkach z nieprzyjacielem³⁹. Ponadto starano się zaznaczać, że Moskwa nie ma żadnych praw do terenów rekuperowanych przez króla oraz że wróciły one na łono Rzeczypospolitej na mocy sprawiedliwego wojennego wyroku⁴⁰. W kontekście tryumfów poprzednika Zygmunta III wypowiediano się również na temat stosunku Iwana IV do Rzeczypospolitej i jej władców. Przykładowo Lew Sapieha,

³⁶ „[...] a potym dalszych przodków WKMci trudności wielkie, jako za Augusta króla, że bądź to Pan Bóg do ręku podawał zwycięstwo *per difficultates multas* nie mogło byż *penitus factum ius* tego narodu” (Wotum kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r., op. cit., s. 247).

³⁷ „Dałać się była okazja królowi Stefanowi ś[więtej] pamięci rei benegerendae i choć nie wszystko rekuperował, jednak siła prowincyi i zamków Rptej odjętych, ale zostało więcej naszego własnego przy nich niżli się odzyskało, na co bez spary patrzyć przychodziło dotąd póki poprzysiężone przymierze longa sene trwały...” (Feliks Kryski do NN, bm, 1609 r., Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku 324, k. 75).

³⁸ „Aż do tego przyszło, że Stefan król chciał *vindicari iniuriam* tej jaka się Koronie stała *pertulit arma*, ale dalej *persene difficultates* a śmierć przeszkodziły...” (Wotum kanclerza wielkiego koronnego Feliksa Kryskiego na sejmie 1611 r., op. cit., s. 247–248).

³⁹ „[...] siła ich jest co pomnią zgubę inflanckiej ziemie, niektórych zamków litewskich, które męstwem i dzielnością ś[więtej] pamięci Stefana króla rekuperowane są, nie bez małego rozlenia krwi braci naszych według czasu RP musiała w tym sobie postępować, raz mocą odpierać, czasem też zabawną będąc inszą wojną i swego upuściwszy ulegać w tym...” (Przemowa do rycerstwa smoleńskiego, op. cit., k. 70v).

⁴⁰ „Jako przesłał gospodarowie moskiewscy różnymi czas pod przymierzem księstwo smoleńskie i ziemie siewierską i insze państwa od państw JKMcI niesprawiedliwie zabrali, żadnego prawa i sprawiedliwości do tego nie mając, jako po tym Połock i ziemie inflancką posiadli byli, aż przez sprawiedliwy wojenny wyrok Boży królowi ś[więtej] pamięci Stefanowi wrócić musieli...” (Instrukcja Stanisławowi Stadnickiemu od senatorów przy królu będących. Smoleńsk 9 listopada 1609 r., Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 12804, s. 205).

wotując podczas sejmu 1609 roku, przypominał zgromadzonym w izbie senatorom, że monarcha ten bezczelnie nazywał Stefana Batorego „masztalerzem cesarza tureckiego”⁴¹.

Wraz ze śmiercią Iwana IV w 1584 roku Wielkie Księstwo Moskiewskie zostało pozbawione silnego władcy. Syn zmarłego monarchy, Fiodor, był osobą ograniczoną umysłowo, w związku z czym nie przejawiał większych zdolności politycznych ani nawet ochoty do sprawowania rządów. Po śmierci cara w łonie moskiewskiego możnowładztwa doszło do walk mających na celu przejęcie opieki nad jego potomkiem, który prawem dziedziczenia miał zasiąść na tronie. W ich konsekwencji kuratelę nad Fiodorem objął jeden z najbliższych współpracowników Iwana IV, Borys Godunow⁴².

Nowy władca o wiele chętniej spędzał czas w cerkwi, oddając się modlitwie, aniżeli w murach kremlofskich pałaców, gdzie kłopotano go sprawami polityki państwa⁴³. W tym czasie piastujący nad nim opiekę dostojnik konsekwentnie umacniał swoją pozycję, między innymi doprowadzając do ślubu cara ze swoją siostrą Ireną. Dzięki temu Godunow w krótkim czasie stał się najważniejszą osobą w państwie moskiewskim⁴⁴. Licząc na rychłą śmierć Fiodora, snuł plany objęcia formalnych rządów, czemu na przeszkodzie stał najmłodszy syn Iwana IV, Dymitr, który odziedziczyłby tron w przypadku bezpotomnego zejścia starszego brata. W związku z tym ogarnięty żądzą władzy Godunow w 1591 roku prawdopodobnie zlecił jego zabójstwo. Na śmierć szwagra, która otworzyłaby przed nim możliwość przywdziania czapki Monomacha, przyszło mu jednak czekać aż do 1598 roku⁴⁵.

Jako nowy car Borys Godunow od początku swego panowania przybrał negatywny kurs wobec monarchii Zygmunta III, czego dowodem były między innymi próby doprowadzenia do porozumienia z władcą Szwecji Karolem IX Sudermańskim⁴⁶. Rzeczpospolita zaś z jednej strony nie mogła dopuścić do aliansu między dwoma wrogimi sobie państwami sąsiedzkimi, z drugiej natomiast była zainteresowana zwróceniem Moskwy przeciwko Szwecji⁴⁷. Wobec tego podjęto starania mające na celu zawarcie pokoju wieczystego z północno-wschodnim sąsiadem⁴⁸.

⁴¹ Diariusz sejmu 1609 r., op. cit., s. 708.

⁴² A. Czwołek, *Ku wojnie czy unii? Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1584–1586*, „Czasy Nowożytnie” 2001, t. X (XI), s. 68–69.

⁴³ *Historia moskiewskiej wojny prawdziwa przez mię Mikołaja Ścibora z Marchowic Marchockiego pisana*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków...*, op. cit., s. 21.

⁴⁴ Ibidem, s. 70.

⁴⁵ D. Czernska, *Z polityki wewnętrznej Borysa Godunowa*, „Studia Historyczne” 1977, R. XX, s. 191.

⁴⁶ K. Tyszkowski, *Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie 1600 R.*, Lwów 1927, s. 26.

⁴⁷ H. Wisner, *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1995, s. 32–33.

⁴⁸ J. Byliński, op. cit., s. 59.

Misję traktatów z Godunowem i bojarami powierzono kanclerzowi wielkiemu litewskiemu Lwu Sapiesze, który w 1600 roku udał się z poselstwem do Moskwy⁴⁹. Jego legacja zakończyła się połowicznym sukcesem, jakim było zawarcie 11 marca 1601 roku dwudziestoletniego rozejmu⁵⁰.

Niedługo później w polsko-litewskim państwie pojawił się niejaki Griszka Otriepiew, który podawał się za cudownie ocalałego Dymitra Rurykowicza⁵¹. Szybko uzyskał poparcie niektórych magnatów, na czele z wojewodą sandomierskim Jerzym Mniszchem, który w 1604 roku na czele prywatnych wojsk poprowadził go do Moskwy⁵². Liczono, że poddani Godunowa na widok rzekomego dziedzica Iwana IV natychmiast odstąpią od obecnego władcy i przystaną do Samozwańca⁵³. 21 stycznia 1605 roku armia Dymitra stoczyła pod Dobryniczami bitwę z siłami cara, która zakończyła się klęską i obróciła sytuację na jego niekorzyść. Żołnierze zaczęli masowo opuszczać szeregi wojsk Samozwańca, zaś śladem pozostałych przy nim oddziałów podążała armia Godunowa⁵⁴. Definitywna porażka ekspedycji wydawała się kwestią czasu, jej los odmieniła jednak śmierć cara 13 kwietnia 1605 roku⁵⁵. Władzę po nim przejął jego syn Fiodor, który wkrótce został zamordowany z inspiracji przeciwnych jego ojcu bojarów⁵⁶. 30 czerwca 1605 roku Otriepiew uroczyście wjechał do Moskwy, a następnie objął oficjalnie władzę w państwie moskiewskim⁵⁷.

Dymitr przybył do stolicy w asyście ponad stu Polaków, którzy zdominowali carski dwór, pełniąc na nim najwyższe urzędy⁵⁸. W stosunku do poddanych Samozwańca przybysze postępowali z całą bezwzględnością, traktując ich niczym ludność kraju podbitego⁵⁹. Za sprawą ich postawy oraz propolskich sympatii nowego władcy jego rządy od samego początku były stosunkowo niepewne, według

⁴⁹ *Poselstwo Lwa Sapiehy w roku 1600 do Moskwy, podług dyaryusza Eljasza Pielgrzymowskiego sekretarza poselstwa, z rękopisu trafem odkrytego przez Władysława Trębickiego opisane*, Grodno 1846, s. 7–8.

⁵⁰ A. Czwołek, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012, s. 154–156.

⁵¹ *Zygmunt III do Jana Zamoyskiego z Krakowa 15 lutego 1604 r.*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich 142, s. 185–186.

⁵² D. Czerska, *Dymitr Samozwaniec*, Wrocław 2004, s. 52–54.

⁵³ *Historia moskiewskiej wojny prawdziwa...*, op. cit., s. 22.

⁵⁴ D. Czerska, *Dymitr Samozwaniec*, op. cit., s. 67–69.

⁵⁵ И. Мацца, *Краткое известие о Московии в начале XVII в.*, Москва 1937, s. 97.

⁵⁶ A. Hirschberg, *Dymitr Samozwaniec*, Lwów 1898, s. 110, 122.

⁵⁷ Idem, *Maryna Mniszchówna*, Lwów 1906, s. 12.

⁵⁸ A. Andrusiewicz, *Dzieje wielkiej smuty*, Katowice 1999, s. 215.

⁵⁹ *Wiadomość o krwawej a strasznej rzezi w mieście Moskwie, i okropny a żalony upadek Dymitra wielkiego księcia i cara moskiewskiego, przez Hollendra naonczas w Moskwie bawiącego, w języku angielskim napisana i wydana w Londynie roku 1607. A teraz na język polski przełożona i pomnożona dodatkami wyjętymi ze zbiorów kórnickich*, tłum. L. Jagielski, Poznań 1858, s. 23–24.

Jaremy Maciszewskiego nic jednak nie zapowiadało ich rychłego zakończenia⁶⁰. Katastrofa nastąpiła dość szybko, bowiem krótko po uroczystościach ślubno-koronacyjnych Dymitra I i Maryny Mniszchówny, które odbyły się 19 maja 1606 roku⁶¹. Za sprawą kampanii propagandowej prowadzonej przez przeciwników politycznych Samozwaniec stracił całkowicie poparcie mieszkańców Moskwy, którzy pałali żądzą nienawiści do panoszącej się w mieście polskiej załogi. Ponadto z inicjatywy Wasyla Szujskiego zawiązano przeciwko niemu spisek, którego ukoronowaniem były zamieszki z 27 maja 1606 roku⁶². W ich wyniku wzięto do niewoli lub zamordowano przebywających w Moskwie Polaków. Równie tragiczny los spotkał samego Dymitra I, który poniósł śmierć podczas rozruchów⁶³. Co więcej, ciało zabitego cara po kilku dniach wykopano i spalono, a następnie jego prochami nabitó działo, po czym wystrzelono w kierunku gościńca, którym wjechał do Moskwy⁶⁴. W następstwie tego władza w państwie przypadła prowodyrowi tumultu, Wasylowi Szujskiemu, który 29 maja 1606 roku w Soborze Uspieńskim został koronowany na cara⁶⁵.

Wydarzenia te odbyły się w Rzeczypospolitej szerokim echem i utwierdziły szlachtę w przekonaniu o podstępności i fałszu Moskwiczinów oraz niemal definitywnie przekreśliły szanse pokojowego porozumienia z północno-wschodnim sąsiadem⁶⁶. Pojawiły się co prawda głosy, według których Zygmunt III zgodnie z zawartym rozejmem powinien był wydać Otriepiewa Godunowowi⁶⁷, w żaden sposób nie usprawiedliwiało to jednak okrucieństwa, z jakim Polacy zostali potraktowani w Moskwie. Sprawa ta wywoływała ogromne emocje w społeczeństwie. Były one dodatkowo podsycane przez stronnictwo dworskie, które – zaabsorbowane sprawami rokoszu sandomierskiego – starało się wykorzystać moskiewskie wydarzenia do uspokojenia sytuacji wewnętrznej poprzez zwrócenie szlachty przeciwko wrogowi zewnętrznemu. Obóz królewski rozpoczął działania

⁶⁰ J. Maciszewski, *Polska a Moskwa 1603–1618...*, op. cit., s. 80–83.

⁶¹ Zaślubiny *per procura* odbyły się 22 listopada 1605 roku w Krakowie. Zob. Jerzy Mniszech do Dymitra Samozwańca z Krakowa 25 grudnia 1605 r., [w:] *Собрание государственных грамот и договоров хрнящихся в Государственной коллегии иностранных диэл*, ч. 2, Москва 1819, s. 241–242.

⁶² A. Andrusiewicz, *Krwawa dekada. Polska interwencja w Rosji 1602–1612. Dyplomacja, samozwańcy, wojna*, Kraków 2013, s. 184–187.

⁶³ Według niektórych relacji Dymitr I miał wyskoczyć przez okno, uciekając przed włamującymi się do jego komnaty spiskowcami, i ponieść śmierć w wyniku uderzenia o bruk. Prawdopodobnie jednak zginął z ręki niejakiego Grigorija Wałujewa, który zabił go strzałem z rusznicy. Zob. W. Kozłakow, *Maryna Mniszech*, tłum. A. Wołodźko-Butkiewicz, Warszawa 2011, s. 111–112.

⁶⁴ Okrucieństwo nad ciałem zabitego hospodara, Biblioteka Raczyńskich 7, s. 30.

⁶⁵ A. Andrusiewicz, *Dzieje wielkiej smuty*, op. cit., s. 227–228.

⁶⁶ O fortelach i fałszu moskiewskim, Biblioteka Raczyńskich 7, s. 53–54.

⁶⁷ Discurs słusznej wojny z Moskwą rationes pro et contra, Biblioteka Raczyńskich 33, s. 42.

propagandowe, które następnie przerodziły się w postulaty rozpoczęcia wojny ofensywnej⁶⁸. W instrukcjach na sejmiki przed sejmem 1609 roku Zygmunt III jako swój priorytet przedstawiał uwolnienie panów braci przetrzymywanych w moskiewskiej niewoli⁶⁹. Według propagandy dworu władca był gotów do porozumienia z carem i pokojowych rozwiązań, gdyby uwięzieni Polacy odzyskali wolność⁷⁰. Faktycznie jednak król dążył do zbrojnej rozprawy, o konieczności której dodatkowo przekonywała go realna groźba zawarcia sojuszu między Wasylem Szujskim i Karolem IX Sudermańskim⁷¹.

Zygmunt III uważał, że szlachta oburzona rzezią Polaków w Moskwie gorliwie poprze jego plany. Tymczasem nastroje w społeczeństwie, choć dawały podstawy do optymizmu w tej kwestii, nie gwarantowały przeforsowania planów monarchy w izbie poselskiej⁷². Obawy te potwierdzało stanowisko części sejmików z 1607 i 1608 roku, zdecydowane opowiadających się przeciwko konfliktowi, które domagały się respektowania traktatów pokojowych⁷³. W związku z tym decyzja o wojnie z Moskwą zapadła w oparciu o aprobatę senatorów wyrażoną podczas tajnej rady, która odbyła się w lutym 1609 roku⁷⁴.

Podczas dyskusji senatorowie wypowiedzieli swoje zdanie na temat królewskich zamierzeń. Zwolennicy konfrontacji, argumentując swoje stanowisko, odwoływali się między innymi do historii stosunków Rzeczypospolitej z państwem carów. Biskup poznański Andrzej Opaliński twierdził, że wypadki z maja 1606 roku

⁶⁸ J. Maciszewski, op. cit., s. 111–112.

⁶⁹ „A co JKM pisać do nas w instrukcyi swej raczy o zatrzymaniu w więzieniu na Moskwie niemała osób i o swowolnem wyściu z tego państwa ludzi służebnych jakoby się temu zabieżeć i oswobodzić miało...” (Instrukcja sejmiku mińskiego dana posłom na sejm 1609 r. Mińsk 4 grudnia 1608 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów dz. II, nr 545, s. 2).

⁷⁰ D. Koza, *Propaganda królewska przed sejmem 1609 roku. Zarys problematyki*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 205.

⁷¹ W. Polak, *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607–1612*, Toruń 1995, s. 63. Sojusz ten został ostatecznie zawarty 28 lutego 1609 roku w Wyborgu. Zob. Ю. Видекин, *История десятилетней шведско-московитской войны*, red. О. Н. Агеева, Ю. Н. Беспятых, А. Н. Васильев, Г. М. Коваленко, Г. А. Победимова, И. А. Тихонюк, перевод С. А. Аннинский, А. М. Александров, А. Ф. Костиной, Москва 2000, s. 45–47.

⁷² W. Polak, op. cit., s. 63, 73–74.

⁷³ „Oswobodzenia braciej naszej i zwiedzenia tamtych ludzi namawiać, strzegąc jednak tego jako najpilniej aby wojny żadnej do Moskwy nad przymierze pierwej poprzysiężone i teraz zasię ponowione nie zaciągali ani na nie pozwalali...” (Instrukcja sejmiku mińskiego dana posłom na sejm 1609 r., op. cit., s. 3). Zob. J. Maciszewski, *Szlachecka opinia publiczna w Polsce wobec interwencji w Moskwie (1604–1609)*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, R. LXX, s. 374–375.

⁷⁴ M. Kupczewska, *Działalność polityczno-wojskowa Jana, Jakuba i Stefana Potockich w okresie kampanii smoleńskiej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2010, t. VIII, s. 29.

stanowią wystarczający argument do interwencji zbrojnej⁷⁵. Kasztelan krakowski Janusz Ostrogski podkreślał niezwykle dogodne okoliczności do rozpoczęcia działań wojennych, które odpowiednio wykorzystane mogłyby przyczynić się między innymi do odzyskania przez Zygmunta III tronu szwedzkiego⁷⁶. Również Lew Sapieha, który w swojej mowie przedstawił pokrótce dzieje polsko-moskiewskiego sąsiedztwa, uważał, że nigdy wcześniej sytuacja do powiększenia granic kosztem Moskwy nie była tak sprzyjająca⁷⁷. Ostatecznie tylko nieliczni senatorowie opowiedzieli się zdecydowanie przeciwko podjęciu działań wojennych⁷⁸. Trudno powiedzieć, w jakim stopniu retoryka opierająca się na przedstawianiu historii stosunków polsko-moskiewskich wpłynęła na decyzję o ich rozpoczęciu, z pewnością jednak stanowiła jeden z ważniejszych argumentów zwolenników siłowych rozwiązań. Nie był to zresztą ostatni raz, kiedy odwoływano się do doświadczeń z historii, mając na uwadze podjęcie żywotnych decyzji dotyczących polityki wobec państwa carów. Podobna sytuacja powtórzyła się podczas sejmu 1611 roku, kiedy po zwycięstwie kłuszyńskim oraz zdobyciu Smoleńska podkreślano, że nigdy w przeszłości nie udało się odnieść podobnych zwycięstw nad Moskwą⁷⁹.

Prawdopodobnie kwestie związane z historią relacji z państwem carów poruszano również na forum sejmików. Z uwagi na brak zachowanych diariuszy tych zgromadzeń trudno jednak ustalić, jak często podnoszono ten problem, lub przybliżyć zdanie poszczególnych osób na ten temat. Na podstawie akt sejmikowych wiadomo, że Zygmunt III starał się w wytycznych dla swych posłów wysyłanych do poszczególnych powiatów przypominać szlachcie krzywdy, jakich Rzeczpospolita doznała od Moskwy⁸⁰. Z instrukcji poselskich wynika zaś, że podobne argumenty nie miały większego wpływu na zdanie panów braci, którzy w miarę przedłużania się wojny skupiali się raczej na stanie własnych sakiewek aniżeli na dawnych urazach i postulowali jak najszybsze zakończenie konfliktu, najlepiej za pośrednictwem traktatów⁸¹.

⁷⁵ Diariusz sejmu 1609 r., op. cit., s. 694.

⁷⁶ Ibidem, s. 703.

⁷⁷ Ibidem, s. 707.

⁷⁸ W. Polak, op. cit., s. 73.

⁷⁹ Diariusz sejmu 1611 r., op. cit., k. 222v.

⁸⁰ „Tak tedy stanąwszy ku zatrzymaniu bezpieczeństwa krajów sam owo tych i ku dalszemu poszczęści li Pan Bóg, w którym wszystkę nadzieję kładziem rozszerzenia państw naszych albo odzyskania odjętych przodkom naszym włości [...]. Rzecz jest niepochybna, że tą ekspedycją naszą i nieprzyjaciel ten dziedziczny narodów naszych posiąść się i krzywdy dawne wetować mogą i tamci ludzie nasi pod Moskwą będący, z którymi się też ojcowsko znosimy, prędeż do zasług swych przyjdą...” (Instrukcja dla Piotra Borkowskiego, posła królewskiego na sejmik chełmski. Obóz pod Smoleńskiem, 21 stycznia 1610, [w:] *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Terneś, Lublin 2013, s. 108).

⁸¹ „Prosić KJMci o to i samym z pilnością się starać jakoby uspokojenie Ojczyzny naszej i koniec tej wojny a pożądany pokój bez zaciągów i uciśnienia Ojczyzny naszej z tym

Warto wspomnieć, że argumenty historyczne stanowiły również ważny element w dyskusji nad udzieleniem zgody na objęcie tronu carskiego przez królewicza Władysława Zygmunta Wazę. Pierwsze tego typu koncepcje pojawiły się już w 1606 roku, kiedy projekt tej kandydatury w imieniu bojarów złożył goniec Dymitra I, Iwan Bezobrazow⁸². Poważnie zaczęto się nad tym zastanawiać dopiero po zawarciu przez Stanisława Żółkiewskiego umowy z bojarami w sierpniu 1610 roku, w myśl której oddawali oni tron moskiewski królewiczowi⁸³. Na tę ewentualność zapatrywano się jednak niechętnie. Bazując na historii stosunków polsko-moskiewskich, przypominano „śliską wiarę” Moskwićinów oraz podkreślano, że nie są oni wierni swoim panom, o czym świadczą losy Bolesława Trojdenowica czy Dymitra Samozwańca⁸⁴. Argumentowano to zresztą nie tylko historią wzajemnych stosunków, ale również przykładami z dziejów samej Moskwy. Przykładowo biskup kijowski Krzysztof Kazimierski, odnosząc się do wyjazdu Iwana IV do Aleksandrowskiej Słobody w 1546 roku, stwierdził, że nawet przyrodzeni panowie moskiewscy nie mieli zaufania do swych poddanych⁸⁵. Uważano

nieprzyjacielem moskiewskim zawarty być mógł przez traktaty, do których snadź i ten nieprzyjaciół przez posłańce swe sam się schyla dostatecznie namówiony i nam przyniesiony był, do której sprawy i zawarcia tego pokoju jeśliby jakie kondycyje namówiono, tedy dajemy moc panom posłom naszym znaszać się z innymi stany koronnymi. Gdzieby potrzebowano datków jakich tedy panowie posłowie nie postępując ani dając więcej nad złoty jeden, choćby większe podatki i insze obrony namówione były IchM pp posłowie nasi nie pozwalając przeciwko temu protestować się mają...” (Instrukcja sejmiku oszmiańskiego dana posłom na sejm 1615 r. Oszmiana 2 stycznia 1615 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 620, s. 1–2). „Z Moskwą życzyliśmy sobie pokoju, gdyż się nam ta wojna sprzykrzyła ustwicznymi poborami, konfederacyjami przemierzłymi, łupiestwem niesłychanym, że sobie barziej pokoju niż wojny życzymy i pragniemy, gdyż te ustawiczne pobory nasze żadne[go] pożytku, żadnej pociechy nam nie przynoszą i owszem wielką zgubę Ojczyzny naszej, bo sami się konsumujemy a nieprzyjaciół żadne[go] wstrętu nie ma...” (Instrukcja sejmiku słonimskiego dana posłom na sejm 1616 r. Słonim 15 marca 1616 r., Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 365, k. 75).

⁸² W. Polak, op. cit., s. 60.

⁸³ Umowa bojar moskiewskich z panem hetmanem koronnym, Biblioteka Czartoryskich 105, s. 225–240.

⁸⁴ „Szujskiego ludzie pojмали Szujskiego, Dymitrowi ludzie zabili Dymitra. Oto od swej religiej giną. Radzą poprzeć wojny, łatwiej będzie traktować, kiedy będzie wojsko. Od gackiego morza począć, kwarciani od południa, Inflanty od północy. Jeśli principem beneficiarum uczynić, życzyłbym królewiczowi jmci, ale śliska wiara ich nie dopuści, jako mamy przykład książąt na Haliczu nasadzonych czterech” (Dziennik sejmu 1611 r., op. cit., k. 224v).

⁸⁵ „Dalej między panom swym nie byli wierni ta Moskwa. O przyczynę był postawił Iwan książę i przed się i temu nie dufał. Wyniósł się z Moskwy, mieszkał osobno, nie chciał w tłumie mieszkać. Jeśli ten nie dufał, który był z Moskiewki urodzony, miał siostry za moskiewskimi pany. A coż królewiczowi jmci. Z tem się zgadzam, którzy chcą ad provinciam redigere” (ibidem, k. 224v).

ponadto, że grubiańskie obyczaje Moskwcinów mogą zepsuć Władysława Zygmunta, który za sprawą permanentnego obcowania z nimi może „utonąć w ich głupocie”⁸⁶. Wszystko to mogło narazić na niebezpieczeństwo zarówno samego królewicza, jak i Zygmunta III, który byłby zmuszony zareagować na krzywdę syna⁸⁷. Stosując podobną retorykę, stwierdzano, że nie ma sensu wchodzić z państwem moskiewskim w jakiegokolwiek traktaty, tym bardziej że północno-wschodni sąsiedzi niechętnie zawierali jakiegokolwiek dłuższe przymierza z Rzeczpospolitą⁸⁸. To zaś stwarzało przekonanie, że Moskwa nie jest zainteresowana trwałym pokojem, w związku z czym uważano, że wybuch kolejnego konfliktu, niezależnie od podpisanych dokumentów, jest tylko kwestią czasu.

Szlachta, poruszając kwestię historii stosunków polsko-moskiewskich, częstokroć starała się przedstawiać Rzeczpospolitą jako stronę poszkodowaną przez państwo carów. Nagminnie odnoszono się do historii wzajemnych relacji, nawiązując do sytuacji politycznej powstałej po zamordowaniu Dymitra Samozwańca. Odwoływali się do niej przede wszystkim zwolennicy wojny z Moskwą, którzy z historii stosunków polsko-moskiewskich uczynili argument wojennej propagandy. Szermowano nim dosyć chętnie chociażby dlatego, że przeciwnikom interwencji trudno było zaprzeczyć ogólnie znanym faktom historycznym, w świetle których Rzeczpospolita od dziesiątek lat doznawała krzywd od Moskwy. Do relacji polsko-moskiewskich wielokrotnie odwoływał się w swoich wystąpieniach podkanclerzy koronny Feliks Kryski, który nadzorował wojenną propagandę⁸⁹. Odnosili się do nich również, choć w nieco innym kontekście, przeciwnicy działań zbrojnych, którzy zwracali uwagę na trudności w opanowaniu

⁸⁶ „Dać czyli nie dać królewicza Władysława na państwo moskiewskie r[at]iones pro et contra KsJmci Krzysztofa Zbaraskie[go] starosty krzemienieckiego” (Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku 339, k. 86). „Co się tknie królewicza jmci rozumiałbym aby na tę ekspedycję z WKMcją jachać raczył, ale żeby na osobę krolewicza jmci te tam państwa odbierać i młodość jkmci narodowi grubemu, niesłownemu, niestatecznemu w takich tam jeszcze nieukojonych sercach pominąć...” (Samuel Żaliński do Zygmunta III z Tucholi 5 kwietnia 1612 r., Svenska Riksarkivet Stockholm, Extranea IX Polen, nr 90, brak paginacji).

⁸⁷ „Do tego a nie lada jakie[go] uważenia godny podać go naród taki które[go] ex vana religione fides lubrica. Z obyczajów grubych serce uporne, u którego wrogość za prawo, niewola w przyrodzenie poszła, gdzie życie rozpustne i wzgorszenia pełne, przy których mogłaby się natura młoda nie tylko napsować ale i zepsować, zdrowie w niebezpieczeństwo przysć. Skądby wraz i syn w niepewne[m] państwie i ojciec w zamieszaniem królestwie mogliby periclitari” (Przyczyna i rada ekspedycyje moskiewskiej, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 1051, s. 275).

⁸⁸ „Zaprawdę, wojną z tym narodem, nie traktaty postępować i rozprawiać się potrzeba! Nie posłów by do nich słać, ale trębaczów!” (P. Palczowski, op. cit., s. 102).

⁸⁹ Z kancelarii Feliksa Kryskiego wychodziły pisma propagandowe nawołujące do wojny z państwem moskiewskim. Zob. J. Maciszewski, *Polska a Moskwa 1603–1618...*, op. cit., s. 170.

tak wielkiego obszaru w krótkim czasie, na potwierdzenie czego przypominano wojnę z lat 1579–1582⁹⁰.

Kontakty Rzeczypospolitej z Moskwą zawsze były dość napięte, co sprzyjało wytwarzaniu się negatywnego obrazu północno-wschodnich sąsiadów w świadomości szlachty. Niewątpliwie przyczynili się do tego również sami Moskwićni, którzy dali się poznać jako osoby grubiańskie, fałszywe oraz wrogo nastawione. Ich wizerunek, ukształtowany przez historię, wpływał na poglądy szlachty oraz rzutował na kontakty między obydwoma państwami, jeszcze bardziej demonizując stronę moskiewską. Wszystko to brano pod uwagę, podejmując decyzje związane z polityką Rzeczypospolitej wobec państwa carów. Na podstawie tego niejednokrotnie dochodzono zaś do wniosku o konieczności użycia siły militarnej⁹¹.

THE ENEMY OF OUR NATION. THE HISTORY OF POLISH-MUSCOVITE RELATIONS IN THE OPINION OF NOBLES ON THE EVE AND IN THE EARLY YEARS OF THE POLISH-MUSCOVITE WAR OF 1609–1618

ABSTRACT

One of the factors which shape an attitude towards other nations is the history of relations between given countries. Not only attitudes towards foreigners but also issues connected with international relations were created on the grounds of it in the 17th century in the Nobles' Commonwealth. It was especially visible in the context of the Nobles' Commonwealth's policy regarding Muscovy in the beginning of 17th century.

Numerous conflicts between the two countries stuck in the nobles' memory. They became convinced of innate animosity of Muscovites towards Poles and of their treacherous character. It had an influence on decisions connected with relations with the Tsars' country. In 1609 at the royal court in Warsaw people started to think of a war with Muscovy considering anti-Polish alliance of Vasili IV of Russia with Sweden which was at war with the Nobles' Commonwealth. One of the main arguments in favor of military intervention was the history of relations with Muscovy which was the evidence of an explicitly aggressive approach of Tsars' country towards the Noble's Commonwealth throughout the history. The widespread analysis of that history resulted in conclusion that military intervention was necessary.

⁹⁰ Przeciwnicy konfliktu zbrojnego uważali ponadto, że wojna jest wbrew prawu i przysiędze złożonej przez króla. Twierdzili również, że wyjazd Zygmunta III z kraju może spowodować niebezpieczeństwo ze strony pozostałych sąsiadów Rzeczypospolitej. Zob. *ibidem*, s. 160.

⁹¹ „Więc co się tknie traktatów z narodem moskiewskim i te bez znacznej potęgi ad mentem i według intencji Rptej i wmw wszystkich paść nie mogą, bo ten nieprzyjaciel chytry i krnąbrny, na żadne słuszne sposoby nie zwykł przypadać, aż kiedy mu już prawie na karg nastąpią, co bez znacznego i potężnego wojska byźdź nie może...” (Instrukcja Zygmunta III Branickiemu, posłowi na sejmik posejmowy województwa krakowskiego zwołany na 2 maja 1618 r. w Proszowicach. Warszawa 11 kwietnia 1618 r., Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В. Вернадского, Ф. I, д. 5958, к. 2v).

KEYWORDS

nobility, propaganda, Muscovy in XVII century, the time of troubles, Sigismund III Vasa, Polish-Muscovite War 1609–1618, Battle of Klushino 1610, Battle of Orsha 1514, Prince Vladislaus Sigismund Vasa

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:
 - a. Archiwum Radziwiłłów dz. II, nr: 545, 620.
 - b. Archiwum Zamoyskich 142.
2. Biblioteka Czartoryskich: 105, 106, 107, 360, 370.
3. Biblioteka Jagiellońska: 102, akc. 5/52.
4. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku: 324, 339.
5. Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: 365, 1051.
6. Biblioteka Raczyńskich: 7, 33.
7. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: 6603, 12804.
8. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien: Polen I, Karton 53.
9. Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В. Вернадского: Ф. I, д. 5958.
10. Svenska Riksarkivet Stockholm: Extranea IX Polen, nr 90.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

1. *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, Poznań 1962.
2. *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
3. *Dyjariusz Samuela Maskiewiczza. Początek swój bierze od roku 1594 w lata po sobie idące*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie w latach 1610–1612*, Kryspinów 1995, s. 139–236.
4. Герберштейн С., *Записки о Московии*, Москва 1988.
5. *Historia moskiewskiej wojny prawdziwa przez mię Mikołaja Ścibora z Marchowic Marchockiego pisana*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie w latach 1610–1612*, Kryspinów 1995, s. 19–138.
6. *Jana Długosza kanonika krakowskiego dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. 3, tłum. K. Mecherzyński, Kraków 1868.
7. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 1, Warszawa 1846.
8. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 2, Warszawa 1846.
9. *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec kantora katedr. krakowskiego. Część ostatnia, czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535)*, Scriptorum Rerum Polonicarum, t. 2, Kraków 1874.
10. Масса И., *Краткое известие о Московии в начале XVII в.*, Москва 1937.
11. *Na moskiewskie zwycięstwo kazanie i dzięki Panu Bogu. Czynione w Wilnie 25 Julii, w dzień S. Jakuba, 1611 na przyjazd szczęśliwy Króla I.M. Przez X. Piotra Skargę Societatis Jesu*, Kraków 1611.

12. Niemojewski S., *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żałosnych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*, Warszawa 2006.
13. Palczowski P., *Kolęda moskiewska*, oprac. G. Franczak, Warszawa 2010.
14. *Poselstwo Lwa Sapiehy w roku 1600 do Moskwy, podług dyaryusza Eljasza Pielgrzymowskiego sekretarza poselstwa, z rękopisu trafem odkrytego przez Władysława Trębickiego opisane*, Grodno 1846.
15. *Собрание государственных грамот и договоров хрнящихся в Государственной коллегии иностранных диэл*, ч. 2, Москва 1819.
16. *Wiadomość o krwawej a strasznej rzezi w mieście Moskwie, i okropny a żałosny upadek Dymitra wielkiego księcia i cara moskiewskiego, przez Hollendra naonczas w Moskwie bawiącego, w języku angielskim napisana i wydana w Londynie roku 1607. A teraz na język polski przełożona i pomnożona dodatkami wyjętymi ze zbiorów kórnickich*, tłum. L. Jagielski, Poznań 1858.
17. Видекин Ю., *История десятилетней шведско-московитской войны*, ред. О. Н. Агеева, Ю. Н. Беспятых, А. Н. Васильев, Г. М. Коваленко, Г. А. Победимова, И. А. Тихонюк, перевод С. А. Аннинский, А. М. Александров, А. Ф. Костиной, Москва 2000.
18. *Z kroniki Sarmacyi europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony, (hrabie pałacu laterańskiego, rycerza pasowanego i rotmistrza J.K.M). Opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, ziemie ruskiej, ziemie pruskiej, ziemie intflantskiej, ziemie żmudzkiej*, Kraków 1860.

OPRACOWANIA

1. Агоштон М., *Титул московского государя и информация о нем Сигизмунда Герберштейна*, Вестник Волгоградского Государственного Университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения, № 12, 2007, s. 127–137.
2. Andrusiewicz A., *Dzieje wielkiej smuty*, Katowice 1999.
3. Andrusiewicz A., *Krwawa dekada. Polska interwencja w Rosji 1602–1612. Dyplomacja, samozwańcy, wojna*, Kraków 2013.
4. Bauer M., *Obraz państwa moskiewskiego i jego mieszkańców w pamiętniku Samuela Maskiewiczza*, Napis, seria XII, 2006, s. 171–182.
5. Белова О. В., „Лях-девятьденник” и „Москаль-людоед” (представления этнических соседей друг о друге), [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, ред. В. А. Хорев, Москва 2000, s. 226–230.
6. Bernardini L., *Niepojęta „grubianitas”. Moskiewskie konwencje dyplomatyczne i niektóre cechy charakteru Moskwińców w oczach polskich uczestników „Dymitriady”*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, ред. R. Bobryk, J. Faryno, Warszawa 2000, s. 95–112.
7. Besala J., *Krwawiące sąsiedztwo. Polacy, Moskale i Kozacy. Płonący wschód Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Warszawa 2015.
8. Błachowska K., *Narodziny imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001.
9. Borocho R., *Wzajemny wizerunek sąsiadów. Metodologiczna propozycja badań kulturoznawczych – Rosjanie w oczach Polaków*, „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. XI, s. 179–188.
10. Byliński J., *Między demokracją szlachecką a despotyzmem carskim. Z dziejów polityki moskiewskiej Zygmunta III*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Przeszość i teraźniejszość*, ред. M. Kosman, Poznań 1996, s. 51–68.
11. Czarska D., *Dymitr Samozwaniec*, Wrocław 2004.

12. Czerna D., *Z polityki wewnętrznej Borysa Godunowa*, „Studia Historyczne” 1977, R. XX, s. 191–214.
13. Czołowski A., *Lwów za ruskich czasów*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, R. V, s. 779–812.
14. Czwołek A., *Ku wojnie czy unii? Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1584–1586*, „Czasz Nowożytny” 2001, t. X (XI), s. 65–91.
15. Czwołek A., *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012.
16. de Lazari A., *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Warszawa 2006, s. 5–27.
17. Фалкович С. М., *Восприятие русскими польского национального характера и создание национального стереотипа поляка*, [w:] *Поляки и русские в глазах друга друга*, red. В. А. Хорев, Москва 2000, s. 45–71.
18. Фалкович С. М., *Основные черты польского национального характера в представлениях русских (эволюция стереотипа)*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk, J. Faryno, Warszawa 2000, s. 115–140.
19. Флоря Б. Н., *К изучению образа поляка в памятниках Смутного времени*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, red. В. А. Хорев, Москва 2002, s. 27–33.
20. Gajda M., *Przyczynek do genezy relacji polsko-rosyjskich w I poł. XVII w.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2010, t. XI, s. 129–146.
21. Gawron P., *Państwo moskiewskie w świetle pamiętników polsko-litewskich z okresu Smuty (1603–1618)*, [w:] *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013, s. 69–92.
22. Гипич В. В., *Московское Государство первой половины XVII в. и „Смутное время” в сочинениях польских мещан*, [w:] *Смутное время в России: Конфликт и диалог культур. Материалы научной конференции, Санкт-Петербург, 12–14 октября 2012 года*, red. А. И. Филюшкин, Санкт-Петербург 2012, s. 55–59.
23. Hirschberg A., *Dymitr Samozwaniec*, Lwów 1898.
24. Hirschberg A., *Maryna Mniszchówna*, Lwów 1906.
25. Hodana T., *Między królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej (na podstawie piśmiennictwa końca XVI – połowy XVII stulecia)*, Kraków 2008.
26. Kasztelan P., *Rola szlachty wielkopolskiej w Rzeczypospolitej i jej stosunek do Państwa Moskiewskiego za panowania Zygmunta III*, „Grabonoskie Zapiski Regionalne” 2006, t. 12, s. 19–27.
27. Kępiński A., *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa–Kraków 1990.
28. Kijas A., *Wizerunek Rosjanina w oczach cudzoziemców (relacje o Rosji XVI–XVII w. i ich znaczenie w badaniach nad stereotypem Rosjanina)*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Przeszość i teraźniejszość*, red. M. Kosman, Poznań 1996, s. 43–50.
29. Koza D., *Propaganda królewska przed sejmem 1609 roku. Zarys problematyki*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 197–208.
30. Kozłakow W., *Maryna Mniszech*, tłum. A. Wołodźko–Butkiewicz, Warszawa 2011.
31. Кручковский Т. Т., *История России первого периода и польско-российские отношения этого периода в интерпретации В.О. Ключевского*, *Вестник Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук*, nr 1, 2014, s. 27–35.

32. Kuczyński S. M., *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936.
33. Kupczewska M., *Działalność polityczno-wojskowa Jana, Jakuba i Stefana Potockich w okresie kampanii smoleńskiej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2010, t. VIII, s. 27–45.
34. Leitsch W., *Sigismund von Herberstein, sein Buch über den Moskauer Staat und seine Beziehung zu Polen*, „Studia Podlaskie” 1993, t. IV, s. 5–23.
35. Leitsch W., *Polnische Propagandatexte über die Smuta*, [w:] *Russische und Ukrainische Geschichte vom 16.–18. Jahrhundert*, Hrsg. R. O. Crummey, H. Sundhassen, R. Vulpius, Wiesbaden 2001, s. 271–286.
36. Липатов А., *Польскость в русскости: разнонаправленный параллелизм восприятия культуры западного соседа (Государство и гражданское общество)*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, ред. В. А. Хорев, Москва 2002, s. 134–155.
37. Липатов А., *Польша глазами русских*, [w:] *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, ред. С. Гжибовский, В. А. Хорев, М. Волос, Москва 2011, s. 275–289.
38. Łazkiewicz H., *Pojęcie honoru w Carstwie Moskiewskim i w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, ред. A. de Lazari, R. Bäcker, Łódź 2003, s. 89–97.
39. Łowmiański H., *Polityka Jagiellonów*, Poznań 1999.
40. Maciszewski J., *Polska a Moskwa 1603–1618. Opinie i stanowiska szlachty polskiej*, Warszawa 1968.
41. Maciszewski J., *Szlachecka opinia publiczna w Polsce wobec interwencji w Moskwie (1604–1609)*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, R. LXX, s. 363–386.
42. Межва Э. А., *Россия и российские дела в польской историографии второй половины XVI – первой половины XVII в.*, [w:] *Поляки в России: XVII – XX – Материалы Международной научной конференции Краснодар, 10–11 июля 2002 г.*, ред. А. И. Селицкий, Краснодар 2003, s. 7–17.
43. Мочалова В. В., *Polska i Polacy oczyma Rosjan w wieku XVII*, [w:] *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, ред. R. Bobryk, J. Faryno, Warszawa 2000, s. 67–81.
44. Мочалова В. В., *Представления о России и их верификация в Польше, XVI–XVII вв.*, [w:] *Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, ред. В. А. Хорев, Москва 2002, s. 44–64.
45. Nagielski M., *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim o dominację w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI–XVII w.*, „Sensus Historiae” 2013, Vol. XI, s. 87–115.
46. Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
47. Papée F., *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949.
48. Paszkiewicz H., *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1, Warszawa 1933.
49. Plewczyński M., *Koalicje antymoskiewskie Jagiellonów w XVI w.*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2005, t. 2, s. 83–93.
50. Polak W., *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607–1612*, Toruń 1995.
51. Rzońca J., *Polacy i Rosjanie – wzajemne opinie w pracach historycznych i publicystycznych*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Swoi i obcy*, cz. 1, ред. M. Kosman, Poznań 2004, s. 137–158.
52. Савченко С., *Московія очима України-Русі XVI–XVII ст.*, Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 15, 2006–2007, s. 282–297.

53. Semianchuk A., *Bitwa pod Orszą w polskich utworach narracyjnych*, Senoji Lietuvos Literatura, kn. 31, 2011, s. 159–180.
54. Скрынников Р. Г., *1612 год*, Москва 2004.
55. Скрынников Р. Г., *Крушение царства. Историческое повествование*, Москва 1995.
56. Strojny A., *Tatarzy i „Moskwici” – Wschód w opinii szlacheckiej Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII w.*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce. Przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Kosman, Poznań 1996, s. 103–108.
57. Tyszkowski K., *Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie 1600 R.*, Lwów 1927.
58. Wisner H., *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1995.